



An Analysis of the Qualitative Characteristics of Coin Embroidery in Historical Garments Preserved in the *Āstān Quds Razavī* Museum Treasury

Razieh AkbarzadeRobat 

MA Student, Department of Islamic Art, Faculty of Art, University of Neyshabur, Neyshabur, Iran

Dr. Farzaneh Farrokhfar (Corresponding Author)

Associate Professor, Department of Graphic Design, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Email: f.farrokhfar@modares.ac.ir

Abstract

The *Āstān Quds Razavī* Museum houses one of Iran's most valuable collections of cultural and artistic heritage, including a diverse range of historical artifacts and documents. A portion of these garments are embellished with coin embroidery and decorated with coins dating from different historical periods and varying in material and size. Given the diversity of the largely undocumented coin-embroidered garments preserved in the museum's treasury, this study asks what can be learned from their analysis regarding garment types, coin fineness, the quality of coin stitching and attachment, and the use of these garments. The study aims to identify the qualitative characteristics of coin embroidery and their application in garment decoration, drawing on the archives of the *Āstān Quds Razavī* Museum in order to investigate the social status of the garments' owners. The research is developmental in nature and employs a descriptive-analytical approach, using both documentary and field-based methods for data collection. Findings indicate that coin embroidery was used most extensively on women's garments, where a wide variety of coins differing in type, size, material, form, and color were used across different parts of the garment, often in combination with other decorative techniques such as embroidery. These garments were worn on particular occasions and in specific ceremonial contexts and belonged predominantly to the privileged classes of society. Their use extends from the *Ṣafāvīd* period through the *Pahlavī* period.

Keywords: *Āstān Quds Razavī* Museum, Coin Embroidery, Garment Decoration, *Ṣafāvīd* Period, *Qājār* Period.



Authors retain the copyright. This is an open access article distributed under [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

[International License \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).



تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه آستان قدس رضوی

راضیه اکبرزاده رباط 

دانشجوی کارشناسی ارشد گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران

دکتر فرزانه فرخ‌فر (نویسنده مسئول)

دانشیار گروه گرافیک، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

Email: f.farrokhhfar@modares.ac.ir

چکیده

موزه آستان قدس رضوی یکی از ارزشمندترین گنجینه‌های فرهنگ و هنر ایران است که تنوعی از آثار و اسناد تاریخی در آن نگهداری می‌شود. بخشی از این آثار، جامگانی است که با سکه‌دوزی زینت شده و مزین به سکه‌هایی از ادوار تاریخی مختلف و با جنس و ابعاد متنوع است. با توجه به تنوع جامگان سکه‌دوزی شده و اغلب ناشناخته موجود در گنجینه موزه رضوی، این پرسش مطرح می‌شود که در بررسی جامگان سکه‌دوزی موجود در موزه رضوی، چه اطلاعاتی در خصوص نوع جامه، عیار سکه، کیفیت دوخت و نصب سکه‌ها و کاربرد این آثار به دست می‌آید؟ هدف، شناسایی ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی و کاربرد آن در تزئین جامگان با استناد به آرشیو موزه آستان قدس رضوی به منظور واکاوی منزلت مالک جامگان است. ماهیت این پژوهش توسعه‌ای و روش تحقیق آن توصیفی-تحلیلی و شیوه گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که کاربرد سکه‌دوزی بیش از همه در جامگان زنان به کار رفته که با تنوعی از انواع سکه، ابعاد، جنس، فرم و رنگ‌مایه در بخش‌های مختلف جامه به همراه دیگر تزئینات همچون سوزن‌دوزی رایج بوده است. این جامگان که در مراسم و مناسبات خاص پوشیده می‌شده، عمدتاً متعلق به طبقات ممتاز جامعه بوده و از عصر صفوی تا پهلوی کاربرد داشته است.

کلیدواژه‌ها: موزه آستان قدس رضوی، سکه‌دوزی، تزئین جامگان، عصر صفوی، عصر قاجار.

مقدمه

پوشاک در طول تاریخ همواره زینت‌بخش پیکره انسان‌ها و همچنین به‌عنوان محافظ بدن در مقابل عوامل طبیعی و محیطی بوده است. با گذشت دوران متمدنی به‌جز جنبه‌های کاربردی و مصرفی پوشاک، در جنبه‌های دیگر آن اعم از تزیینات، فرم، بافت، رنگ و نقش‌مایه‌ها، موقعیت اقتصادی و طبقات اجتماعی اهمیت پیدا کرده است. یکی از پرکاربردترین عناصر تزیینات که اغلب مورد استفاده زنان بوده، سکه است که در تزیین پوشاک و ساخت زیورآلات و جواهرات مورد استفاده قرار می‌گرفته است. کاربرد سکه در تزیینات لباس علاوه بر کارکرد زیباشناختی، دارای مفاهیم دیگری نیز بوده است. از جمله ویژگی‌های ذاتی و ارزشی سکه، ارتباط مستقیم آن با دارایی، جایگاه و منزلت اجتماعی افراد مختلف جامعه بوده است. باتوجه به نمونه جامگان ارزشمند سکه‌دوزی شده و تاریخی که در آرشیو موزه رضوی موجود است، با این پرسش مواجه می‌شویم که کاربرد سکه در جامگان ایرانیان، چه کیفیتی را به نمایش می‌گذارد؟ سکه‌دوزی، یکی از رودوزی‌ها و تزیین البسه بوده که به نظر می‌رسد در عصر صفویه با تأثیر از فرهنگ پوشاک غرب وارد پوشاک جامعه ایران شده است. ابتدا درباریان از این هنر استقبال و استفاده کردند و به مرور این فرهنگ در اجتماع رواج پیدا کرد. هدف از این پژوهش شناسایی جنبه‌های مختلف کاربرد سکه به‌عنوان عنصری تزیینی در پوشش ایرانیان و همچنین بررسی تاریخی سکه‌ها، معیار ارزشی آن‌ها و تکنیک‌های دوخت و یا نصب سکه بر روی جامگان است.

پیشینه پژوهش

بررسی‌ها نشان می‌دهد موضوع جامگان سکه‌دوزی به طور تخصصی مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است؛ ولی بعضی از منابع، اطلاعاتی در خصوص کاربرد سکه در پوشاک در اختیار می‌گذارند که از آن جمله می‌توان به این نمونه‌ها اشاره کرد: کتاب سکه‌های ایران قبل از اسلام (امینی، ۱۳۹۵)، به بررسی پیدایش سکه در دنیای باستان و مبادلات تجاری و کاربرد فلزات برای تزیین پرداخته که از حیث شناخت سکه با این پژوهش مرتبط است. در دائرةالمعارف هنرهای صنایع دستی و حرف مربوط به آن (سید صدر، ۱۳۸۶)، به صنایع دستی و تزیینی ایران از جمله سکه‌دوزی یا اشرفی‌دوزی که بیشتر جنبه تزیینی و خودمصرفی دارد، پرداخته و به روش‌های دوخت سکه اشاره شده است. در کتاب تاریخ سکه از قدیمی‌ترین ازمنه تا دوره اشکانی (ملک‌زاده بیانی، ۱۳۳۹)، به تاریخی بودن سکه و نماینده خط، زبان، هنر، مذهب، تمدن و ارتفاع و انحطاط وضع اجتماعی و ثروت افراد اشاره شده است. در کتاب پوشاک زنان از آغاز تا امروز (آقا حسین شیرازی، ۱۳۸۱)، به پوشاک زنان در عصر صفوی و توصیف جهانگردان از

جامگان و سرپوش زن‌های ایرانی پرداخته و اشاره کرده است که ثروتمندان از سکه‌های طلا، نقره و سنگ‌های قیمتی برای تزیین استفاده می‌کردند. در کتاب یادبودهای مناسبتی ملی و مذهبی، ژتون‌ها و یادگارهای کلکسیون (حق صفت، ۱۴۰۲)، دلیل کاربرد سکه بر روی لباس، به‌عنوان دوری از چشم‌زخم و شانس برای دارنده آن بیان شده است. نقر اسماء متبرک و شعارهای دینی، به‌عنوان دوری از چشم‌زخم و حفظ و نگهداری دارنده آن از گزند، مدنظر بوده که روی لباس‌های کودکان و بزرگسالان و تزیینات شخصی استفاده می‌شده است. مروری بر پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که اطلاعاتی در توصیف سکه و کاربرد آن در تزیین جامگان ارائه شده، لیکن پژوهشی که منحصراً به تحلیل کیفیت سکه‌دوزی بر روی جامگان موجود در موزه رضوی تمرکز داشته باشد، انجام نشده است. ازاین حیث پژوهش حاضر سعی دارد به‌صورت تخصصی به این مقوله بپردازد و کیفیت سکه‌دوزی را در این آثار مورد بررسی قرار دهد.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف توسعه‌ای و از حیث روش، توصیفی و تحلیلی است. روش گردآوری داده‌ها بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی و میدانی (شامل جستجو در آرشیو موزه آستان قدس، مصاحبه با کارشناسان و عکس‌برداری از آثار) و روش تجزیه و تحلیل، کیفی است. جامعه بررسی شامل سیزده قطعه از جامگان سکه‌دوزی شده موجود در گنجینه موزه آستان قدس رضوی است که تماماً به جامعه زنان تعلق داشته و دربردارنده سکه‌های تاریخی از دوران صفوی تا پهلوی است.

۱- بحث و بررسی

۱-۱- جامگان ایرانیان از عصر صفوی تا پهلوی

عصر صفوی، یکی از درخشان‌ترین ادوار تاریخی ایران در حوزه فرهنگ و هنر است. با آغاز قرن دهم هجری و به سلطنت رسیدن شاه اسماعیل اول صفوی و گسترش اراضی ایران، اوضاع اقتصادی ایران رونق تازه‌ای یافت و بازرگانان را از شرق و غرب به دربار کشاند. این تحول باعث ارتقای فرهنگ و هنر ایرانی و همچنین تغییر در فرهنگ پوشش ایرانیان گردید.^۱ عصر صفوی نقطه عطفی از لحاظ فرهنگ و تمدن میان دوران قبل و بعد از آن به شمار می‌آید. از مظاهر این تمدن و فرهنگ، نوع تن‌پوش‌ها است که از همین دوره به‌تدریج تحول می‌یابد، چرا که ارتباط اقتصادی و تجاری با ملل اروپایی از این دوره آغاز می‌شود و

۱. بیکر، منسوجات اسلامی، ۱۱۷.

به تدریج در دوره قاجار و پهلوی به اوج خود می‌رسد.^۲

در قرن دهم هجری، پوشاک ایرانیان ظاهر دیگری به خود گرفت. تنبان که در قرون پیش وجود خارجی نداشت، معمول شد و پیراهن‌های پردگمه و بند، کنار گذاشته شد و از بلندی لباس‌ها کاسته شد.^۳ به دنبال سقوط دولت صفویه در سال ۱۱۳۵ش و روی کار آمدن دولت افشاریه و سپس زندیه، عناصر اصلی پوشاک تغییر چندانی نکرد. این نکته نشان می‌دهد هنگامی که کشور دچار هرج و مرج و جنگ و گریز باشد، مردم کم‌تر به مد لباس و تغییرات حاصل آن می‌اندیشند.^۴

در عصر قاجار، با ازسرگیری مبادلات تجاری و سیاسی با دول غربی، تحولات بنیادینی در صنعت مد به‌ویژه در پوشاک زنان به وجود آمد. در این دوره، به واسطه ارتباط ایران با کشورهای خارجی و رفت‌وآمد تجار و سیاحان اروپایی، تحولات قابل‌توجهی در پوشاک ایرانیان به وجود آمد. این تحول برای مردان در شلوار و کلاه‌ها و برای زنان در دامن‌ها و شلیته‌ها بیشتر مشاهده می‌شود.^۵ تغییر پوشاک زنان در دوره ناصرالدین‌شاه و اخذ فرهنگ اروپایی بیش از دیگر ادوار قاجاری مشهود است. ناصرالدین‌شاه با سفر به فرنگ و دیدن لباس‌های بالرین‌ها شیفته لباس آنها شده و او را برآن داشت که زنان حرم‌سرای خود را به این لباس ملبس کند.^۶ در این دوره، اعضاء و افراد طبقه فرادست، که در طول دهه‌های متمادی به‌نحوی با اروپایی‌ها ارتباط و تماس داشتند، خیلی سریع این تغییر را پذیرفتند.^۷ پس از آن، اروپایی‌ها به تدریج در برقراری روابط، از حد اعتدال خارج گشته و تا جایی پیش رفتند که ایران را مستعمره خود دانسته و تجارت منسوجات و رسوخ در فرهنگ پوشاک ایرانیان را دست گرفتند.^۸

در دوره پهلوی اول بعد از انقلاب مشروطه بر اثر ارتباط و رفت‌وآمد بیشتر با اروپاییان؛ رفته‌رفته تمایل به استفاده از جامه‌های غربی همچون کت و شلوار، کراوات، کت فراق، به‌خصوص از سوی صاحب‌منصبان دولتی و تحصیل‌کرده‌های آشنا با فرنگ؛ فزونی گرفته بود. در دوره پهلوی دوم بعد از جنگ جهانی دوم بر اثر روابط بسیار نزدیک و دوستانه با جهان غرب و تمایل بی‌حد و حصر مردم به تقلید از باورهای غربی؛ انواع و اقسام سبک‌ها و مدهای پوشاک اروپایی و آمریکایی در ایران رواج یافت.^۹ همین

۲. غیبی، هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی، ۳۹۴.

۳. آقا حسین شیرازی، پوشاک زنان ایران از آغاز تا امروز، ۱۷۰.

۴. غیبی، هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی، ۴۷۷-۴۷۹.

۵. سامانی و سامانی. تاریخ پارچه و لباس ایران و جهان، ۶۰.

۶. قیانداران، تاریخ پوشاک ایرانیان، ۱۵۹.

۷. شریعت‌پناهی، اروپاییها و لباس ایرانیان، ۱۱.

۸. شریعت‌پناهی، اروپاییها و لباس ایرانیان، ۹.

۹. قیانداران، تاریخ پوشاک ایرانیان، ۱۷۳-۱۷۱.

عوامل موجب شد که به تدریج سبک پوشش اصیل و بومی زنان ایرانی، کمتر مورد توجه قرار گیرد و تزیینات مرسوم همچون سکه دوزی اهمیت پیشین خود را از دست بدهد.

۱-۲- سکه دوزی

سکه، سندی است مکتوب و کتابی کوچک اما پر محتوا که بعضی از ناگفته‌های ادوار تاریخی را با مطالعه و بررسی آن می‌توان روشن و آشکار کرد. به بیان دیگر، سکه‌های هر دوره بیانگر تاریخ، فرهنگ، هنر و مذهب ایران به شمار می‌رود.^{۱۰} سکه دو رو دارد و طرف اصلی سکه، آن رویی است که منقوش به تصویر پادشاهان و یا حکمرانان ایالتی و یا علامت و نوشته خاص بود که می‌توانست به زبان عام معنای این جمله را بدهد: شما می‌توانید به این پول اطمینان داشته باشید که قدرت آن کاری را که باید انجام دهد، دارد و لذا این سمت سکه را، روی سکه یا رخ و روی دیگر سکه را پشت سکه می‌نامند.^{۱۱}

سکه، علاوه بر کارکرد اصلی و شناخته شده‌اش، در برخی هنرها و صنایع دستی ایران نیز کاربرد داشته است. از آن جمله، «سکه دوزی» است که یکی از رودوزی‌های سنتی و زیبای ایران است و یک حرفه برای مردم ایران به ویژه در منطقه سیستان و بلوچستان به شمار می‌آید. این هنر فاقد نقوش و نگاره‌های خاص است، ولی چون سکه به پارچه دوخته می‌شود، در گروه رودوزی‌ها قرار می‌گیرد.^{۱۲} ویژگی‌های منحصر به فرد سکه از جمله ارزش و زیبایی و اغلب در دسترس بودن آن برای تبدیل به جواهرات و تزیین در جامگان گزینه مناسبی برای زنان بوده است. آنچه مسلم است از دیرباز سکه دارای ارزش و جایگاه خاصی در جوامع بشری بوده و زنان ایرانی آن را پشتوانه‌ای برای فردای خود و معیار دارایی و ثروت زنان می‌دانستند. سکه دوزی در پوشش زنان اقوام مختلف ایران، نقش کامل کننده جامگان زنان را داشته است. سکه دوزی هنری است که امروزه، در پوشش محلی بسیاری از زنان ایران در گستره جغرافیای ایران به انواع مختلف دیده می‌شود و یکی از صنایع دستی مرسوم ایران است که عموماً برای تزیین لباس، سرپوش و تن پوشش زنان استفاده می‌شده است. یکی از پوشاک بسیار مجلل بومی و مورد علاقه بانوان کرد، «جلیتقه» است، زیرا علاوه بر رنگ و برش و وضع تزیینی خاص خود، به بانوان کرد امکان استفاده از زیورهای گوناگون را می‌دهد. بانوان کرد بر روی آن سکه‌ها و زیورهای فراوان نصب می‌کردند.^{۱۳}

شواهد موجود اثبات می‌کند که در عصر صفوی برای تزیین لباس‌های طبقه ممتاز جامعه از سکه

۱۰. سرافراز و آورزمانی، سکه‌های ایران از آغاز تا دوره زندیه، ۷-۴.

۱۱. حق‌صفت، دوروی سکه، ۹.

۱۲. سیدصدر، دایره المعارف هنرهای صنایع دستی و حرف مربوط به آن، ۲۱.

۱۳. ضیاءپور، پوشاک ایلها، چادر نشینان و روستائیان ایران، ۳۴.

اکبرزاده رباط؛ فرخ‌فر؛ تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه .../۱۰۱

استفاده می‌شده است. جوانی فرانچسکو جملی کارری^{۱۴} جهانگرد ایتالیایی که هم‌زمان با دوران حکومت شاه سلیمان صفوی به ایران آمد، چنین نقل می‌کند که «زنان ایرانی کلاهکی روی سر می‌گذارند. دور کلاهک زنان ثروتمند، سکه‌های طلا، نقره و سنگ‌های قیمتی دوخته می‌شود».^{۱۵} این نوع رودوزی پوشاک با استفاده از انواع سکه‌های کم‌ارزش، به تدریج در بین طبقات مختلف جامعه متداول گردید. گاهی افرادی به جهت نداشتن سکه طلا یا نقره برای تزئین جامه خود، از سکه‌های با ارزش کمتر و یا از سکه‌های بدلی استفاده می‌کردند.^{۱۶} از آنجایی که امروزه قوم کرد، بیش از هر قوم دیگری در ایران از سکه برای تزئین جامگان استفاده می‌کند، معرفی واژگان تخصصی هنر سکه‌دوزی به گویش کردی ضروری است. از جمله پوشش زنان کرد خراسان که در آن از سکه استفاده شده می‌توان به انواع سرپوش‌ها اشاره کرد. از آن جمله پلپله^{۱۷} است که نام سکه‌ای است که بر روی کلاه در ناحیه پیشانی وصل می‌شود.^{۱۸} سرکلاو^{۱۹} نیز نام سکه‌ای بزرگ است که در وسطش حلقه‌ای گذاشته و در قسمت میانی کلاه نصب می‌شده است. گیلگیله سراوین،^{۲۰} چند رشته مهره است که به انتهای آن سکه طلا نصب می‌کنند و ابتدای آن را به حلقه سرکلاو می‌بندند. کلاولیره،^{۲۱} به کلاه‌هایی گفته می‌شود که مرتب و به‌ردیف رویشان سکه طلا می‌دوزند، به‌طوری که از چهار طرف هیچ فاصله‌ای بین سکه‌ها باقی نباشد و سراسر آن را سکه فراگیرد. اگر به‌جای سکه‌های طلایی که روی کلاولیره می‌دوزند سکه‌های نقره روی کلاه دوخته شود، به آن کلاورزر^{۲۲} یا کلاوفیس می‌گویند.^{۲۳}

در خراسان رضوی در شهرستان کلات نادر، زنان از چنگه^{۲۴} استفاده می‌کنند که نواری است پهن با عرض هفت سانتی‌متر و طول به‌اندازه زیر چانه تا روی سر. روی این نوار از قسمت گوش به سمت بالا سکه‌دوزی شده که جزئی از سرپوش آن‌ها به شمار می‌رود و در مراسم عروسی و جشن‌ها از آنها استفاده می‌کردند.^{۲۵}

14. Giovanni Francesco Careri.

۱۵. آقاحسین شیرازی، پوشاک زنان ایران از آغاز تا امروز، ۲۰۰.

۱۶. اکبرزاده رباط، سیری در لباس‌های سکه‌دوزی، ۲۲.

17. PolPeleh.

۱۸. محمدی‌سیف، نشانه‌شناسی در پوشاک زنان ترک و کرد در ایران، ۱۸۵.

19. Sar-kelav.

20. Gilaile.

21. Kelav-lire.

22. Kolavezar.

۲۳. سلطانی، جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان، ۲۵۷.

24. Changeh.

۲۵. امید، دیده و دل و دست، ۲۸.

زنان شهرستان کلات نادر در جشن‌ها، جلیقه‌هایی که قسمتی از جلوی جلیقه آنها در دو طرف با سکه‌هایی از نقره و نیکل پوشیده شده، به تن می‌کنند. این پوشش جزئی از لباس سنتی و فاخر آنان محسوب می‌شود. زیورآلات زنان کرد در گذشته به جزء جنبه‌های نمایشی و زیبایی، به‌عنوان پشتوانه اقتصادی هر خانواده به حساب می‌آمد، زیرا همه اموال منقول و غیر منقول می‌توانست به تاراج رود، جز زیورآلات که توسط زنان حمل می‌شد و این به دلیل همان احترام و قداستی بود که زنان داشتند.^{۲۶} بی‌دلیل نیست که پوشش‌های سکه‌دوزی شده و برجای مانده از ادوار تاریخی ایران، که عمدتاً به زنان تعلق دارند، به دلیل تنوع سکه‌ها و کیفیت ممتاز جامگان، امروزه زینت‌بخش گنجینه‌ها و موزه‌های داخل و خارج از ایران باشند. یکی از مهم‌ترین گنجینه‌ها که آرشیو آن تاکنون معرفی نشده، گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی است.

۱-۳- گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی

موزه آستان قدس رضوی یکی از بزرگ‌ترین مجموعه‌های موزه‌ای ایران است که در شهر مشهد قرار دارد.^{۲۷} این مجموعه درون بارگاه حرم امام رضا(ع) جای گرفته و محل نگهداری بخشی از مهم‌ترین آثار تاریخی و هنری دوره اسلامی است.^{۲۸} بخشی از گنجینه آستان قدس رضوی به «موزه تمبر، اسکناس و سکه» اختصاص دارد که اشیاء متنوعی از جمله انواع سکه‌های تاریخی و لباس‌های سکه‌دوزی در آن به نمایش گذاشته شده است. «موزه تمبر، اسکناس و سکه» در بهمن ۱۳۶۹ ش افتتاح شد و در حال حاضر در طبقه منهای یک ساختمان مرکزی موزه آستان قدس قرار دارد.^{۲۹} در گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی مجموعه‌ای از سکه‌های مختلف حکومت‌های ایرانی و غیرایرانی و جامگان سکه‌دوزی نگهداری می‌شود که شامل ادوار پیشااسلامی تا پهلوی است. در این پژوهش تمرکز بر جامگان سکه‌دوزی شده این موزه است که قدیمی‌ترین نمونه‌های آن به عصر صفوی تعلق دارند.

۱-۴- معرفی جامگان سکه‌دوزی شده موجود در گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی

در گنجینه بزرگ آستان قدس رضوی در قسمت «موزه تمبر، اسکناس و سکه»، انواع آثار نفیس و گران‌بها از جمله سکه‌های تاریخی و جامگان سکه‌دوزی و سرپوش‌های ارزشمند و تاریخی نگهداری می‌شود. سرپوش‌ها و تن‌پوش‌های زیبایی که هرکدام سکه‌هایی از دوران گذشته در تاروپود خود دارند و دیدگان را به تحسین وامی‌دارند. نگارندگان باهدف شناسایی ماهیت سکه‌های نصب شده بر روی این جامگان و تحلیل کیفیت آنها، با همکاری کارشناسان موزه، نسبت به تصویربرداری از این جامگان اقدام

۲۶. محمدی‌سیف، نشانه‌شناسی در پوشاک زنان ترک و کرد در ایران، ۱۸۳.

27. URL1.

۲۸. جهانگیرفر، موزه در ایران، ۷۱.

۲۹. جلالی، گنجینه: مجموعه مقالات معرفی آثار موزه‌ای آستان قدس رضوی، ۳۱.

اکبرزاده رباط؛ فرخ‌فر؛ تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه ۱۰۳/...

کرده‌اند. آنچه در جدول ۱ آمده، گزارشی مختصر از انواع جامگان سکه‌دوزی در موزه رضوی است که به ترتیب زمانی از عصر صفوی (قدیمی‌ترین) تا عصر پهلوی (متأخرترین) چیدمان شده و اطلاعات دقیقی در خصوص زمان و مکان خلق اثر، طبقه اجتماعی خاص و گروه زنان و مردان، چگونگی انتقال به موزه و کد شناسه ارائه می‌دهد. این آمار شامل همه لباس‌های سکه‌دوزی شده با وضعیت مناسب و تاریخ‌دار^{۳۰} موجود در گنجینه آستان قدس رضوی است که از سوی کارشناسان موزه معرفی شده و در اختیار نگارندگان قرار گرفته‌اند.

جدول ۱. جامگان سکه‌دوزی شده موجود در گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی (نگارندگان)

نوع جامه	زمان	مکان	تعلق به طبقه	چگونگی	کد شناسه	تعداد	
	خلق اثر	خلق اثر	خاص	انتقال به موزه		سکه	
نمونه ۱	سرپوش - کلاه	صفوی -زندیه	ایران -شهر نامعلوم	اعیان/ زنان	تقدیمی/ وقف	۱۷۳-متفرقه	۷۵
نمونه ۲	پیشانی‌بند	صفوی - سلطان حسین	ایران -شهر رامیان	متوسط/ زنان	تقدیمی/ وقف	۳۵۲-متفرقه	۳۰
نمونه ۳	مقنعه‌بند	قاجار -احمد شاه	ایران -شهر تهران	اعیان/ زنان	تقدیمی/ وقف	۷۰-متفرقه	۱۰
نمونه ۴	سرپوش - کلاه	قاجار - ناصرالدین‌شاه	ایران -شهر کاشمر	اعیان/ زنان	تقدیمی/ وقف	۳۵۳-متفرقه	۴۰
نمونه ۵	سرپوش - کلاه	قاجار - ناصرالدین‌شاه	ایران -شهر شیراز	اعیان/ زنان	تقدیمی/ وقف	۱۶۰-متفرقه	۲۶
نمونه ۶	سرپوش - کلاه	قاجار - احمدشاه	ایران -شهر بیرجند	اعیان/ زنان	تقدیمی/ وقف	۱۷۴-ردیف ۲	۸۰
نمونه ۷	پیشانی‌بند	قاجار - احمدشاه	ایران - خراسان شمالی	متوسط/ زنان	تقدیمی/ وقف	۲۵۲-متفرقه	۱۰۲

۳۰. منظور جامگانی است که حداقل کیفیت لازم را جهت شناسایی نوع لباس و کیفیت دوخت و تزیین دارا باشند و تاریخ تقریبی تولید آن‌ها مشخص باشد.

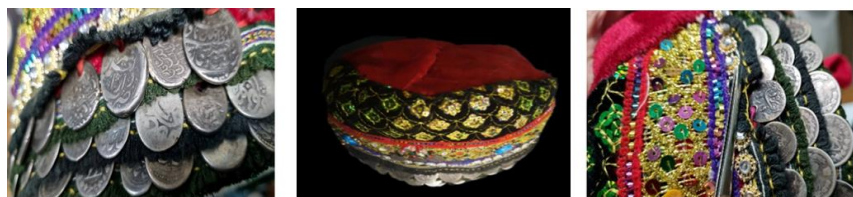
نمونه ۸	گردن آویز	پهلوی-دوره اول	ایران-شهر رامیان	متوسط/ زنان	تقدیمی/ وقف	۳۵۴-متفرقه ردیف ۱	۱۶۷
نمونه ۹	جلیقه- لباس	پهلوی-دوره دوم	ایران-شهر تهران	متوسط/ زنان	تقدیمی/ وقف	۱۷۶-متفرقه	۱۴۲
نمونه ۱۰	جلیقه- لباس	پهلوی-دوره دوم	ایران-شهر نامعلوم	متوسط/ زنان	تقدیمی/ وقف	۱۷۳-متفرقه ردیف ۴	۱۰۰۰
نمونه ۱۱	پیراهن- لباس	پهلوی-دوره دوم	ایران-شهر لاهیجان	متوسط/ زنان	تقدیمی/ وقف	۱۷۳-متفرقه ردیف ۳	۴۰۰
نمونه ۱۲	سرپوش- کلاه	پهلوی-دوره دوم	ایران-شهر تهران	اعیان/ نوزاد	تقدیمی/ وقف	۲۲۱-متفرقه	۱
نمونه ۱۳	پیشانی‌بند	پهلوی-دوره دوم	ایران-شهر رامیان	متوسط/ زنان	تقدیمی/ وقف	۳۵۴-متفرقه ردیف ۲	۳۰

با استناد به جدول ۱ دو نمونه جامه سکه‌دوزی شده مربوط به عصر صفوی تا زندیه، پنج نمونه دارای سکه‌هایی از عصر قاجار، یک مورد به دوره پهلوی اول و پنج نمونه دیگر به دوره پهلوی دوم تعلق دارد.

۱-۴-۱- نمونه ۱- سرپوش یا کلاه زنانه کد ۱۷۳ متفرقه: این سرپوش از چهار قسمت تشکیل شده است. قسمت اول از وسط سر تا نرسیده به پشت گردن که در قسمت وسط سر به دو قسمت با برش تقسیم شده و به صورت چپ و راست در قسمت پشت قرار می‌گیرد. به رنگ مخمل قرمز طرح‌دار است و از وسط سر تا جلوی سر با پارچه مخمل مشکی پولک‌دوزی شده است. قسمت دوم در بالای پیشانی قرار گرفته و نوار پهن یراق‌دوزی طلایی است که روی آن تزییناتی از قبیل پولک‌های رنگارنگ، مروارید و مهره چشم و نظر دوخته شده است و سه سکه کوچک نیم قرانی از دوره فتحعلی‌شاه قاجار در جلوی پیشانی خودنمایی می‌کند در قسمت سوم، وسط نوار یراق‌دوزی، با مهره‌های رنگی به سرپوش دوخته‌شده و در قسمت پایین، نوار یراق‌دوزی نگین‌هایی دورتادور سرپوش دیده می‌شود. قسمت چهارم جلو پیشانی جای دارد و شامل سه ردیف سکه است که روی هر ردیف سکه نواری دوخته شده است. سکه‌ها به روش سوراخ‌کردن و سپس دوختن آنها به سرپوش در سه ردیف که روی هر ردیف سکه نواری دوزی شده تا دوخت سکه‌ها را بپوشاند. محل تولید این سرپوش نامعلوم است اما باتوجه به کیفیت ممتاز آن، احتمالاً به طبقات مرفه جامعه تعلق داشته زیرا با هفتاد و پنج قطعه سکه نقره از دوران صفوی، نادرشاه افشار، فتحعلی‌شاه،

اکبرزاده رباط؛ فرخ‌فر؛ تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه .../۱۰۵

محمدشاه، ناصرالدین‌شاه، مظفرالدین‌شاه، محمدعلی‌شاه و احمدشاه قاجار تزئین شده است. معمولاً این سرپوش زنانه در مراسم ویژه مانند عروسی و مجالس شادی استفاده می‌شده است. جنس سکه‌ها از نقره با وزن و عیار مختلف است. بر اساس نظر کارشناسان موزه، ضرب سکه‌ها در ضراب‌خانه شهرهای هرات، مشهد و یزد بوده است (شکل ۱).



شکل ۱- سرپوش سکه‌دوزی با ۷۵ سکه نقره از دوران صفویه، افشاریه و قاجار^{۳۱}

۱-۴-۲- نمونه ۲- پیشانی‌بند زنانه کد ۳۵۲: این پیشانی‌بند از سه قسمت تشکیل شده است. قسمت اول دارای یک نوار پارچه‌ای است که روی آن از منجوق‌بافی با طرح لوزی به رنگ‌های مشکی، سفید، قرمز و آبی مزین شده است. از یک طرف پیشانی در قسمت بالای گوش به طرف دیگر پیشانی بالای گوش قرار می‌گیرد و با بندی به دور سر بسته می‌شود. در قسمت دوم مهره‌هایی به نوار دوخته شده و منجوق‌بافی با طرح لوزی به رنگ‌هایی که در قسمت بالا به کار برده، دیده می‌شود. در ردیف آخر مهره‌هایی برای اتصال سکه‌ها و از روش سوراخ‌کردن سکه‌ها استفاده شده است. این پیشانی‌بند دارای سی قطعه سکه از جنس نقره از دوره شاه سلطان حسین صفوی و فتح‌علی‌شاه، ناصرالدین‌شاه، احمدشاه و پهلوی اول است. ضرب این سکه‌ها در ضراب‌خانه‌های مشهد، رشت و استرآباد بوده است (شکل ۲).

۳۱. گنجینه سکه- کد ۱۷۳ متفرقه.



شکل ۲. پیشانی‌بند دارای ۳۰ سکه از دوره‌های صفوی، قاجار و پهلوی^{۳۲}

۱-۴-۳- نمونه ۳- مقنعه‌بند زنانه کد ۷۰: این مقنعه‌بند از سه قسمت تشکیل شده است. در قسمت بالا برای زیر چانه یک سکه قرار دارد و در قسمت دوم چند رشته نخ برای منجوق‌ها و مهره‌هایی به صورت آویز و وصل سکه‌ها به کار برده شده است. این مقنعه‌بند دارای ده سکه از دوره سلطان احمدشاه است (شکل ۳).



شکل ۳- مقنعه‌بند دارای ده سکه از دوره احمدشاه قاجار^{۳۳}

۳۲. گنجینه سکه-کد متفرقه ۳۵۲.

۳۳. گنجینه سکه-کد ۷۰.

۱-۴-۴- نمونه ۴- سرپوش زنانه کد ۳۵۳: این سرپوش از دو قسمت برش پارچه و یک قسمت

سکه‌دوزی تشکیل شده است. در قسمت بالای سرپوش کف سر یک برش دایره‌مانند دارد و در داخل سرپوش آسترکشی شده و دورتادور سرپوش به اندازه دور سر پارچه‌ای افقی به شکل نوار پهنی دوخته شده است. دورتادور سرپوش با سکه‌هایی از جنس نقره دوره ناصرالدین‌شاه، محمدعلی‌شاه، احمدشاه و چند سکه دور پهلوی اول تزئین شده است. برای نگه‌داشتن سرپوش بر روی سربندی در دو طرف سرپوش دوخته شده است. روش دوخت سکه‌ها به سرپوش سوراخ‌کردن سکه‌ها و چند مورد به روش حلقه‌زدن است. این سرپوش دارای چهل سکه از جنس نقره، آلومینیوم و برنز و تعدادی از جنس مس و نیکل است (شکل ۴).



شکل ۴- سرپوش سکه‌دوزی شده دارای ۴۰ سکه قاجار و پهلوی^{۳۴}

۱-۴-۵- نمونه ۵- سرپوش کد ۱۶۰: این اثر، دارای پارچه سرپوش ابریشمی به رنگ قرمز و از دوتکه پارچه تشکیل شده است. تکه‌ای که قسمت پشت سرپوش را تشکیل می‌دهد و تکه دیگر که به دور تا دور سرپوش دوخته شده این سرپوش دارای آستری است. برای نگه‌داشتن این سرپوش بر روی سر از دو بند که در دو طرف در قسمت جلوی سرپوش که زیر گلو گره می‌خورد استفاده شده است. روش دوخت سکه‌ها در این سرپوش ابتدا پایه‌هایی با نخ زده شده شبیه قلاب‌دوزی از یک طرف صورت شروع شده و به طرف دیگر صورت ادامه داده شده است انتهای نخ‌ها شبیه حلقه برای قراردادن سکه‌هاست، در بین پایه‌ها

مهره‌هایی به رنگ قرمز قرار دارد و فاصله هر پایه از هم دو مهره است. برای وصل کردن سکه‌ها در این سرپوش از روش حلقه‌زدن سکه استفاده شده است. ابتدا به سکه حلقه ظریفی جوش داده شده و بعد آنها را در میان مهره‌ها قرار دادند. در دو طرف این سرپوش که کنار صورت قرار می‌گیرد، از سکه‌های بیشتری استفاده کرده‌اند. یک سکه حلقه زده شده در بالا و چهار حلقه در پایین این سکه زده شده تا تعداد چهار سکه در پایین قرار گیرد، معمولاً برای سکه‌های با ارزش مانند طلا از روش حلقه جوش دادن استفاده می‌شده تا سکه آسیب کمتری ببیند. در این سرپوش دارای بیست و شش سکه طلا از دوره ناصرالدین‌شاه و احمدشاه قاجار است. این اثر، تقدیمی از خانم رقیه نامداری از ایران- اکبرآباد کوار- شیراز و قدمت آن نزدیک به یک‌صد سال است (شکل ۵).



شکل ۵- سرپوش سکه‌دوزی شده دارای سکه‌های طلای قاجاری^{۳۵}

۱-۴-۶- نمونه ۶- سرپوش کد ۱۷۴ ردیف ۲: این سرپوش با هشتاد سکه نقره تزئین شده و دارای چهار قسمت اصلی است. قسمت بالایی سرپوش از پارچه‌ای به رنگ قرمز و قسمت دوم که دورتادور سرپوش را تشکیل می‌دهد، از پارچه پولک‌دوزی شده به رنگ سبز تشکیل شده است. قسمت سوم سرپوش نوار پهن پراق‌دوزی به رنگ‌های قرمز، سبز، طلایی، و روی این نوار تعداد سه مهره چشم و نظر که روی

۳۵. گنجینه سکه- کد متفرقه ۱۶۰.

مهره‌ها پولک و مهره‌های کوچک‌تری دوخته و تزیین شده، در قسمت جلوی پیشانی زیر مهره چشم و نظر تعداد چهار سکه نیم‌قرانی دوره قاجار ناصرالدین‌شاه بر روی سرپوش دیده می‌شود که با تعدادی از مهره‌ها به صورت آویز دوخته شده است، قسمت چهارم سرپوش مزین به سه ردیف سکه است. سکه‌ها را به روش سوراخ کردن به سرپوش دوخته‌اند و هر ردیف به صورت زیبایی با نوار جدا شده و کاربرد این نوار در بین سکه‌ها پوشیده شدن سوراخ سکه‌هاست تا سرپوش جلوه زیبایی داشته باشد. این سرپوش دارای هشتاد قطعه سکه نقره متعلق به دوران محمدشاه، ناصرالدین‌شاه و احمدشاه قاجار، چهار سکه نقره دوره پهلوی اول، دو سکه مس نیکل دوره پهلوی دوم و یک سکه نقره «۲ آنه» هند دوره استعمار انگلیس است. این سرپوش از طرف خانم تیباشی از بیرجند به آرشیو موزه اهدا شده است (شکل ۶).



شکل ۶- سرپوش سکه‌دوزی شده با ۸۰ سکه نقره دوره قاجار^{۳۶}

۱-۴-۷- نمونه ۷- پیشانی‌بند زنانه کد ۲۵۲: این پیشانی‌بند از پارچه مخمل تهیه شده و عرض آن به اندازه بلندی پیشانی تا روی ابروها و طول آن دورتادور سر است. در یک طرف پیشانی‌بند از یک سکه برای بستن پیشانی‌بند و در طرف دیگر از بندیک برای قرارگرفتن سکه در بندینک به جای دکمه استفاده شده است که برای نگه‌داشتن پیشانی‌بند بر روی پیشانی است. تعداد سکه‌های استفاده شده بر روی این پیشانی‌بند یکصد و دو قطعه سکه از جنس مس/نیکل و بیست قطعه سکه از جنس نقره از دوره قاجار و پهلوی برای تزیین استفاده شده است. سکه‌ها در دو ردیف افقی فشرده و تعدادی از سکه‌ها به صورت

۳۶. گنجینه سکه - کد ۱۷۴ ردیف ۲.

عمودی دوخته شده است. در بالا و وسط پیشانی بند یک عدد سکه دوره احمدشاه به روش دسته‌دار کردن سکه به پیشانی بند متصل شده و سکه‌های دیگر به روش سوراخ کردن به پیشانی بند دوخته شده‌اند. این پیشانی بند مورد استفاده زنان شمال خراسان با لباس‌های محلی بوده است (شکل ۷).



شکل ۷- پیشانی بند سکه‌دوزی با ۲۰ قطعه سکه نقره قاجاری و پهلوی^{۳۷}

۱-۴-۸- نمونه ۸- گردن‌آویز زنانه کد ۳۵۴ ردیف ۱: این گردن‌آویز دارای قد از دور گردن تا پایین پیراهن حدود هشتاد و دو سانتیمتر است. اسم این گردن‌آویز محلی «یا خالق» است که دور گردن آویخته می‌شود و حدود ده یا پانزده سانت از قد پیراهن محلی کوتاه‌تر است. این گردن‌آویز روی نواری دوخته شده و در زیر نوار پارچه آستری سفید دولا قرار دارد که روی آن با نواری تزیین شده است و حدود سی سانتیمتر برای یقه‌باز و دور گردن قرار می‌گیرد و نواردوزی شده است. دور گردن و در قسمت پشت گردن بدون سکه است. سکه‌ها در طرفین گردن در دو ردیف و در قسمت بازی یقه تا پایین گردن آویز سه ردیف سکه دوخته شده‌اند. در قسمت پایین، گردن‌آویز پهن‌تر شده است. در این گردن‌آویز از یک‌صد و شصت و هفت قطعه سکه جنس مس/نیکل از دوره پهلوی دوم استفاده شده است. روش نصب سکه در این گردن‌آویز به روش سوراخ کردن است. سکه‌ها طوری روی هم قرار گرفته و دوخته شده تا محل دوخت سکه‌ها دیده نشود (شکل ۸).

۳۷. گنجینه سکه - کد ۲۵۲.



شکل ۸- گردن‌آویز سکه‌دوزی شده از دوره پهلوی^{۳۸}

۱-۴-۹- نمونه ۹- جلیقه زنانه کد ۱۷۶: جنس این جلیقه از مخملی به رنگ بنفش است که آستردوزی شده و یقه انگلیسی و جیب در دو طرف این جلیقه قرار دارد. این جلیقه با یک‌صد و چهل و دو قطعه سکه دوریالی دوره پهلوی و با سکه‌هایی از جنس مس/نیکل تزئین شده است. یک ردیف سکه در بالای جیب‌ها و یک ردیف در قسمت پایین جای گرفته و سکه‌ها بعضی مورب و بعضی با فاصله دوخته شده‌اند. سکه‌ها به روش سوراخ کردن به جلیقه وصل شده‌اند، لیکن برخلاف مورد بالا دوخت سکه‌ها مشخص است و سوراخ سکه‌ها و دوخت آنها دیده می‌شود (شکل ۹).



شکل ۹- جلیقه زنانه سکه‌دوزی شده از دوره پهلوی دوم^{۳۹}

۳۸. گنجینه سکه-کد متفرقه ۳۵۴ ردیف ۱.

۳۹. گنجینه سکه-کد متفرقه ۱۷۶.

۱-۴-۱۰- نمونه ۱۰- جلیقه زنانه کد ۱۷۳ ردیف ۴: این جلیقه پوشیده شده از یک هزار سکه و فقط پارچه آستری و داخل جلیقه مشخص است. قسمت پشت این جلیقه هم پوشیده شده از سکه که شامل سکه‌های یک، دو، پنج و ده ریالی از دوره پهلوی است و از روش سوراخ کردن سکه‌ها جهت دوخت بر روی جلیقه استفاده شده است. دوخت سکه‌ها نامنظم است به طوری که دوخت بعضی از سکه‌ها دیده می‌شود و بعضی سکه‌ها روی هم دوخته شده، لیکن سوراخ سکه دیده نمی‌شود (شکل ۱۰).



شکل ۱۰- جلیقه زنانه سکه‌دوزی شده از دوره پهلوی دوم^{۴۰}

۱-۴-۱۱- نمونه ۱۱- پیراهن زنانه کد ۱۷۳ ردیف ۳: پیراهن به رنگ زرشکی با یقه گرد دوخته شده و بازی یقه، حدود خط سینه است. چاک یقه دارای دکمه از جنس سکه است و یقه و بازی یقه با دو ردیف نوار زیگزاگ باریک تزیین شده است. آستین بلند و سردست آستین گل‌دوزی با نقش هندسی زیبایی دارد و قد آن تا زیر زانو است. دو طرف پهلوی چاک دارد که به سمت وسط جلوی پیراهن با نوارهای رنگی زیگزاگی تزیین شده است. در بین نوارها سکه‌دوزی شده اما قسمت جلو پیراهن از سکه‌های بیشتری استفاده شده است. روش دوخت سکه‌ها سوراخ کردن سکه‌ها است و در قسمت وسط جلو پیراهن سکه‌ها روی هم دوخته شده تا سوراخ و دوخت سکه مشخص نباشد. در قسمت‌هایی که بین نوارها سکه‌دوزی شده دوخت سکه‌ها و محل سوراخ کردن سکه مشخص است. این پیراهن حدود چهارصد سکه یک، دو، پنج و ده ریالی دوره پهلوی را دربردارد (شکل ۱۱).

۴۰. گنجینه سکه- کد ۱۷۳ ردیف ۴.



شکل ۱۱- پیراهن سکه‌دوزی شده با حدود ۴۰۰ سکه از دوره پهلوی دوم^{۴۱}

۱-۴-۱۲- نمونه ۱۲- سرپوش نوزاد کد ۲۲۱: این سرپوش با پلاک طلا و کتیبه «وان یکاد الذین...» (با هدف جلوگیری از چشم‌زخم) همراه است که قدمتی حدود ۷۰ سال دارد. جنس سرپوش ترمه است و از سه قسمت تشکیل شده است: قسمت نخست، کف سر است که یراق‌دوزی شده، قسمت دوم دور تا دور سر را شامل می‌شود که با پارچه ترمه دوخته و یراق‌دوزی شده و پلاک و ان یکاد الذین در قسمت جلو سرپوش قرار دارد. در قسمت سوم در بخش پایین سرپوش قرار دارد که با نوار یراق و ریشه دوخته شده و فاقد سکه است (شکل ۱۲).



شکل ۱۲- سرپوش نوزاد دارای پلاک طلا (وان یکاد الذین) دوره پهلوی^{۴۲}

۴۱. گنجینه سکه- کد ۱۷۳ ردیف ۳.

۴۲. گنجینه سکه- کد ۲۲۱.

۱-۴-۱۳- نمونه ۱۳- پیشانی‌بند زنانه کد ۳۵۴ متفرقه ردیف ۲: این پیشانی‌بند، منجوق‌بافی شده و مزین به سکه‌های دوره پهلوی و قاجار است. منجوق‌بافی این اثر در قسمت بالای پیشانی‌بند طرح‌دار است که با طرح‌های لوزی و منجوق‌های سفید، سیاه، قرمز و آبی بافته شده است. در قسمت پایین، سکه‌ها که تعدادشان به سی عدد می‌رسد، به پیشانی‌بند وصل شده‌اند. برای بستن پیشانی‌بند به دور سر از بندی که در دو طرف پیشانی‌بند قرار گرفته و مهره‌ای به رنگ مشکی که در پشت سر در انتهای بند قرار دارد و طرف دیگر پیشانی‌بند حلقه شده و به وسیله این مهره و حلقه به هم وصل می‌شده، استفاده می‌کردند (شکل ۱۳).



شکل ۱۳- پیشانی‌بند سکه‌دوزی شده با حدود ۳۰ سکه از دوره قاجار و پهلوی^{۴۳}

۱-۵- طبقه‌بندی گونه‌های مختلف سکه در جامگان سکه‌دوزی موزه آستان قدس رضوی

در این بخش، کیفیت و عیار سکه‌ها در هر نمونه مورد بررسی قرار می‌گیرد. مبنای ارزش‌گذاری، سنجش کیفیت سکه‌ها و تعیین دوره تاریخی هر سکه با استناد به معتبرترین منابع سکه‌شناسی صورت پذیرفته است.^{۴۴} در ادامه تنوع سکه‌های تاریخی به کاررفته در نمونه‌ها شرح داده شده است (اشکال ۱۴ تا ۲۶).



عصر صفوی عصر افشار عصر قاجار عصر قاجار عصر قاجار عصر قاجار عصر قاجار عصر قاجار
طهماسب دوم نادرشاه فتحعلی‌شاه محمدشاه ناصرالدین‌شاه مظفرالدین‌شاه محمدعلی‌شاه احمدشاه

شکل ۱۴- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۱

۴۳. گنجینه سکه- کد ۳۵۴ متفرقه ردیف ۲.

۴۴. این منابع عبارتند از: افتخاری، سکه‌شناسی شاهان افشار؛ شهبازی فراهانی، تاریخ سکه؛ موسوی، سکه‌های ماشینی قاجار؛ حق‌صفت، سکه‌های ماشینی پهلوی؛ مهدی‌زاده، تعیین ارزش فعلی مسکوکات قدیمی؛ نیک‌گفتار، مختصری از پیشینه سکه‌های تاریخی ضرب شده در خراسان.

اکبرزاده رباط؛ فرخ‌فر؛ تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه .../۱۱۵



عصر صفوی	عصر قاجار	عصر قاجار	عصر قاجار	عصر قاجار	عصر قاجار	عصر قاجار
سلطان حسین	فتحعلی‌شاه	فتحعلی‌شاه	ناصرالدین‌شاه	ناصرالدین‌شاه	ناصرالدین‌شاه	احمدشاه

شکل ۱۵- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۲



عصر قاجار	عصر قاجار	نامشخص
احمدشاه	احمدشاه	

شکل ۱۶- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۳



عصر قاجار	عصر قاجار	عصر قاجار	عصر قاجار	عصر پهلوی	عصر پهلوی	عصر پهلوی
ناصرالدین‌شاه	محمدعلی‌شاه	احمدشاه	رضاشاه	محمدرضاشاه	محمدرضاشاه	محمدرضاشاه

شکل ۱۷- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۴



عصر قاجار	عصر قاجار	عصر قاجار
ناصرالدین‌شاه	احمدشاه	احمدشاه

شکل ۱۸- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۵



عصر قاجار
محمدشاه
ناصرالدین‌شاه
احمدشاه
عصر قاجار
عصر پهلوی
رضا شاه
عصر پهلوی
محمد رضا شاه
دو آنه
هندوستان

شکل ۱۹- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۶



عصر قاجار
ناصرالدین‌شاه
احمدشاه
عصر قاجار
عصر پهلوی
رضا شاه
عصر پهلوی
رضا شاه
عصر پهلوی
رضا شاه
عصر پهلوی
محمد رضا شاه

شکل ۲۰- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۷



عصر پهلوی
محمد رضا شاه
عصر پهلوی
محمد رضا شاه
عصر پهلوی
محمد رضا شاه

شکل ۲۱- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۸



عصر پهلوی
محمد رضا شاه
عصر پهلوی
محمد رضا شاه

شکل ۲۲- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۹

اکبرزاده رباط؛ فرخ‌فر؛ تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه ۱۱۷/...



عصر پهلوی

محمدرضا شاه



عصر پهلوی

محمدرضا شاه



عصر پهلوی

محمدرضا شاه



عصر پهلوی

محمدرضا شاه

تصویر ۲۳- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۱۰



عصر پهلوی

محمدرضا شاه



عصر پهلوی

محمدرضا شاه



عصر پهلوی

محمدرضا شاه



عصر پهلوی

محمدرضا شاه

تصویر ۲۴- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۱۱



عصر پهلوی

سکه وان یکادالذین

شکل ۲۵- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۱۲



عصر پهلوی

محمدرضا شاه



عصر پهلوی

رضاشاه



عصر قاجار

ناصرالدین شاه

شکل ۲۶- تنوع سکه‌های تاریخی در نمونه ۱۳

۱- ۶- تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان

طبق بررسی‌های انجام شده بر روی جامگان سکه‌دوزی شده موجود در آرشیو موزه آستان قدس رضوی، بیشترین سکه‌ها با تعداد یک هزار سکه در جلیقه‌ای با کد ۱۷۳ ردیف ۴ که پشت و جلو جلیقه کاملاً سکه‌دوزی شده، وجود دارد (نمونه ۱۰، تصویر ۱۰). تعداد زیاد و ردیف‌های بیشتر سکه در تزیین این لباس که موجب فزونی تالو نور و براقیت آن شده، بیانگر اهمیت و جایگاه اجتماعی صاحب آن بوده و بر کاربرد آن را در مراسم خاص از جمله جشن و شادی تأکید دارد.

با استناد به این مطالعات، قدیمی‌ترین نمونه سکه‌ها در دو اثر دیده می‌شود. نمونه اول سرپوش با هفتاد و پنج سکه نقره از دوره صفوی تا دوره قاجار با کد ۱۷۳ متفرقه ردیف ۱ (نمونه ۱، شکل ۱) و اثر دوم پیشانی‌بند تزیین شده با سی سکه نقره و کد ۳۵۲ (نمونه ۲، شکل ۲) از دوره صفوی تا پهلوی اول است. این جامگان در مراسم عروسی و شادی مورد استفاده بوده است. با ارزش‌ترین اثر سکه‌دوزی شده از نظر ریالی در آرشیو موزه آستان قدس رضوی، به سرپوش سکه‌دوزی شده با بیست و شش قطعه سکه طلا دوره ناصرالدین‌شاه و احمدشاه قاجار کد متفرقه ۱۶۰ (نمونه ۵، شکل ۵) تعلق دارد. همچنین با ارزش‌ترین جامه سکه‌دوزی از نظر قدمت و کاربرد سکه‌های تاریخی، سرپوش سکه‌دوزی شده با هفتاد و پنج قطعه سکه نقره از دوران صفوی تا دوره قاجار دارای کد متفرقه ۱۷۳ ردیف ۱ (نمونه ۱، شکل ۱) در این سرپوش، سکه‌ها به صورت ردیفی دوخته شده‌اند. در ردیف اول از سکه‌های کوچک‌تر و چکشی و در ردیف‌های بعدی از سکه‌های کمی بزرگ‌تر چکشی و ماشینی استفاده شده است. پیشانی‌بند سکه‌دوزی شده با کد ۳۵۲ (نمونه ۲، شکل ۲) با سی سکه نقره از دوره صفوی تا دوره پهلوی اول است که نشان‌دهنده کاربرد آن در ادوار مختلف است. دلیل کاربرد سکه‌های متنوع در یک لباس، انتقال آن به عنوان سرمایه‌ای ارزشمند از یک نسل به نسل دیگر بوده؛ همچون ارثیه و یا تجهیزیه‌ای گران‌بها که از بزرگ خانواده به فرزندان واگذار

اکبرزاده رباط؛ فرخ‌فر؛ تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه .../۱۱۹

می‌شده است (جدول ۲).

جدول ۲- تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان زنان ایرانی (نگارندگان)

زمان خلق اثر	تعداد کل سکه	تنوع سکه	زمان ضرب سکه	نوع و اسم سکه	جنس سکه	وزن و ابعاد سکه	محل قرارگیری	چگونگی قرارگیری
نمونه ۱	۷۵	۸ گونه	عصر صفوی	شاه‌طهماسب دوم	چکشی نقره	وزن: ۵/۲۰ گرم قطر: ۲/۶ سانتی‌متر	دور سرپوش	زیر سرپوش
			عصر افشار	نادرشاه	چکشی نقره	وزن: ۴/۶۳ گرم قطر: ۲۳/۸۸ میلی‌متر	دور سرپوش	زیر نوار
			عصر قاجار	فتح‌علی‌شاه	چکشی نیم قرانی	وزن: ۲/۵ گرم قطر: ۱/۶ سانتی‌متر	جلوی پیشانی	جلوی پیشانی
				محمدشاه	چکشی نقره	-	دور سرپوش	زیر نوار
				ناصرالدین‌شاه	چکشی یک هزار دیناری	وزن: ۴/۹ گرم قطر: ۶:۱۸ میلی‌متر	دور سرپوش	زیر نوار
				مظفرالدین‌شاه	ماشینی پانصد دیناری	وزن: ۲/۳ گرم قطر: ۱۸/۲ میلی‌متر	دور سرپوش	زیر نوار
				محمدعلی شاه	ماشینی پانصد دیناری	وزن: ۲/۳ گرم قطر: ۱۸/۲ میلی‌متر	دور سرپوش	زیر نوار
				احمدشاه	ماشینی نقره	-	دور سرپوش	زیر نوار

۱۲۰/ نشریه تاریخ و فرهنگ، سال پنجاه و هشتم، شماره ۱، شماره پیاپی ۱۱۶

نمونه ۲	صفوی	۳۰	۸ گونه	عصر صفویه	شاه سلطان حسین	چکشی عباسی	نقره	وزن: ۵/۴ گرم قطر: -	دور پیشانی	ردیفی
				عصر قاجار	فتحعلی شاه	چکشی یک قرانی	نقره	وزن: ۵ گرم قطر: ۲۰/۵ میلیمتر	دور پیشانی	آویز ردیفی
					فتحعلی شاه	چکشی یک قرانی	نقره	وزن: ۶/۹ گرم قطر: ۲۰/۵ میلیمتر	دور پیشانی	آویز ردیفی
					ناصرالدین شاه	چکشی یک هزار دینار	نقره	-	دور پیشانی	آویز ردیفی
					ناصرالدین شاه	ماشینی یک هزار دینار	نقره	وزن: ۴/۶ گرم قطر: ۲۳/۲ میلیمتری	دور پیشانی	آویز ردیفی
					احمدشاه	ماشینی یک هزار دیناری خطی	نقره	وزن: ۴/۶ گرم قطر: ۲۳/۱	دور پیشانی	آویز ردیفی
					احمدشاه	ماشینی یک هزار دیناری تصویری	نقره	وزن: ۴/۶۴ گرم قطر: ۲۳/۱	دور پیشانی	آویز ردیفی
					رضاشاه	ماشینی	نقره	-	دور پیشانی	آویز ردیفی
نمونه ۳	قاجار	۱۰	۳ گونه	عصر قاجار	احمدشاه	ماشینی	نقره	وزن: ۲/۳ گرم قطر: ۱۸/۲ میلیمتر	زیر چانه	آویز
					احمدشاه	ماشینی	نقره	وزن: ۲/۳ گرم قطر: ۱۸/۲ میلیمتر	زیر چانه	آویز
					نامشخص	چکشی	نقره	---	زیر چانه	دکمه

اکبرزاده رباط؛ فرخ‌فر؛ تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه .../۱۲۱

نمونه ۴	قاجار	۴۰	گونه ۷	عصر قاجار	ناصرالدین‌شاه	ماشینی یک‌هزار دیناری	نقره	وزن: ۴/۶ گرم قطر: ۲۲/۲ میلیمتر	روی گوش	آویز
					محمدعلی شاه	ماشینی دو قران	نقره	وزن: ۹/۲ گرم قطر: ۲۷/۵ میلیمتر	روی گوش	آویز
					احمدشاه	ماشینی دوهزار دیناری	نقره	وزن: ۹/۲۲ گرم قطر: ۲۷ میلیمتر	روی گوش	آویز
	پهلوی	عصر	گونه ۳	قاجار	رضاشاه	ماشینی پانصد دینار	نقره	وزن: ۲۲/۳۰ گرم قطر: ۱۸ میلیمتر	در جلوی سرپوش	آویز
					محمد رضا شاه	ماشینی یک ریالی	مس/ نیکل	وزن: ۲ گرم قطر: ۱۸/۵ میلیمتر	دور سرپوش	ردیفی
					محمد رضا شاه	ماشینی دو ریالی	مس/ نیکل	وزن: ۳ گرم قطر: ۲۲/۵ میلی‌متر	دور سرپوش	ردیفی
					محمد رضا شاه	ماشینی پنج‌ریالی	مس/ نیکل	وزن: ۵ گرم قطر: ۲۶ میلیمتر	دور سرپوش	ردیفی
نمونه ۵	پهلوی	۲۶	گونه ۳	عصر قاجار	ناصرالدین‌شاه	ماشینی طلا	طلا	--	دور سرپوش	آویز ردیفی
					احمدشاه	ماشینی پنج‌هزاری	طلا	وزن: ۱/۴۴ گرم قطر: ۱۹ میلیمتر	روی گوش	آویز چندتایی
					احمدشاه	ماشینی پنج‌هزاری	طلا	وزن: ۱/۴۴ گرم قطر: ۱۹ میلیمتر	دور سرپوش	آویز ردیفی
نمونه ۶	قاجار	۸۰	گونه ۶	عصر قاجار	محمدشاه	چکشی	نقره	وزن: ۵/۳ گرم قطر: ۲۱ میلیمتر	دور سرپوش	زیر نوار
					ناصرالدین‌شاه	چکشی نیم قرانی	نقره	-	جلوی پیشانی	روی سرپوش

۱۲۲/ نشریه تاریخ و فرهنگ، سال پنجاه و هشتم، شماره ۱، شماره پیاپی ۱۱۶

					احمدشاه	ماشینی	نقره	وزن: ۲/۳ گرم قطر: ۱۸/۲ میلیمتر	دور	زیر نوار
					رضاشاه	ماشینی	نقره	وزن: ۲/۳ گرم قطر: ۱۸ میلیمتر	دور	زیر نوار
					محمدرضا شاه	ماشینی	مس/نیکل	-	دور	زیر نوار
					دو آه هند	ماشینی	نقره	وزن: ۵/۴ گرم قطر: ۲۳/۵ میلیمتر	دور	زیر نوار
نمونه ۷	پهلوی	۱۰۲	۶ گونه	عصر	ناصرالدین شاه	چکشی	نقره	-	پایین	ردیفی
				قاجار	احمدشاه	ماشینی یک	نقره	وزن: ۴/۶ گرم قطر: ۲۳/۱	وسط	آویز
	پهلوی			عصر	رضاشاه	ماشینی	نقره	وزن: ۲/۳ گرم قطر: ۱۸ میلیمتر	پایین	ردیفی
					رضاشاه	ماشینی بیست	نیکل	وزن: ۵ گرم قطر: ۲۴ میلیمتر	وسط	ردیفی
					رضاشاه	ماشینی ده	نیکل	وزن: ۴ گرم قطر: ۲۱ میلیمتر	وسط	ردیفی
					محمدرضا شاه	ماشینی یک	مس/نیکل	وزن: ۱/۷۵ گرم قطر: ۱/۵ میلیمتر	ردیف دوم	ردیفی
	پهلوی	۱۶۷	سه گونه	عصر	محمدرضا شاه	ماشینی	مس/نیکل	--	وسط	ردیفی
					محمدرضا شاه	ماشینی ده	مس/نیکل	وزن: ۷ گرم قطر ۲۸ میلیمتر	دو طرف	ردیفی
					محمدرضا شاه	ماشینی بیست	مس/نیکل	وزن ۹ گرم	دو طرف	ردیفی

اکبرزاده رباط؛ فرخ‌فر؛ تحلیل ویژگی‌های کیفی سکه‌دوزی در جامگان تاریخی موجود در گنجینه موزه .../۱۲۳

					شاه	ریالی	نیکل	قطر: ۳۱ میلی‌متر	جلو	
نمونه ۹	پهلوی	۱۴۲	یک‌گونه	عصر پهلوی	محمدرضا	ماشینی دو	مس/	وزن: ۳ گرم	در دو	ردیفی
					شاه	ریالی	نیکل	قطر: ۲۲/۵ میلی‌متر	طرف	پراکنده
نمونه ۱۰	پهلوی	۱۰۰۰	چهار گونه	عصر پهلوی	محمدرضا	ماشینی یک	مس/	وزن: ۱/۷۵ گرم	در اطراف	ردیفی
					شاه	ریالی	نیکل	قطر: ۱۸/۵ میلی‌متر	یقه	
					محمدرضا	ماشینی دو	نیکل	وزن: ۳ گرم	پراکنده در	ردیفی
					شاه	ریالی		قطر: ۲۲/۵ میلی‌متر	جلیقه	
					محمدرضا	ماشینی پنج	نیکل	وزن: ۷ گرم	پراکنده در	ردیفی
نمونه ۱۱	پهلوی	۴۰۰	چهار گونه	عصر پهلوی	شاه	ماشینی ده	مس/	وزن: ۱/۷۵ گرم	لبه یقه	ردیفی و
					محمدرضا	ریالی	نیکل	قطر: ۱۸/۵ میلی‌متر		پراکنده
					محمدرضا	ماشینی یک	مس/	-	در سر	دکمه
					شاه	ریالی	نیکل		آستین	
					محمدرضا	ماشینی دو	مس/	وزن: ۳ گرم	دو طرف	بین نوارها
نمونه ۱۲	پهلوی	۱	یک‌گونه	عصر پهلوی	شاه	ریالی	نیکل	قطر: ۲۲/۵ میلی‌متر	جلو	
					محمدرضا	ماشینی پنج	مس/	وزن: ۴/۷ قطره:	در جلو	ردیفی
					شاه	ریالی	نیکل	۲۵/۸ میلی‌متر	پیراهن	
					محمدرضا	ماشینی ده	مس/	وزن: ۷ گرم	زیر بازی	ردیفی
نمونه ۱۳	قاجار	۳۰	سه‌گونه	عصر قاجار	ناصرالدین‌شاه	ماشینی یک	نقره	وزن: ۴/۶ گرم	وسط	آویز
						هزار دینار		قطر: ۲۳/۲ میلی‌متر	پیشانی‌بند	ردیفی

		میلیمتر								
عصر	رضاشاه	ماشینی یک	نقره	وزن: ۴/۶ گرم	وسط	آویز	پهلوی			
محمدرضا	شاه	ماشینی پنج	مس/نیکل	قطر: ۲/۳ میلیمتر	پیشانی‌بند	ردیفی				

با استناد به آثار موجود در گنجینه آستان قدس رضوی، کاربرد سکه‌دوزی در تزئین جامگان در دوره صفوی وجود داشته و تا دوره معاصر بر روی جامگان تداوم یافته است. تکامل سکه‌ها و سیر تحول تزئین و تنوع آنها را می‌توان در آثار مشاهده کرد. سکه‌های چکشی که با دست ضرب ساخته شده تا سکه‌های ماشینی و همچنین در بعضی از جامگان سکه‌هایی با تاریخ یک رویداد و مناسبت ویژه خودنمایی می‌کنند و گویای تاریخی مهم برای مردمان آن دوران بوده است. باید این نکته را در نظر داشت که کاربرد سکه‌دوزی در دوره صفوی، تقریباً هم‌زمان با دوره روکوکو در غرب است، دوره‌ای که با افراط در تزئین، تجملات و آرایش جامگان شهرت دارد و محتملاً بر کاربرد سکه در تزئین جامگان بی‌ارتباط نبوده است. باتوجه‌به نمونه‌های موجود در آرشیو موزه آستان قدس رضوی، جامگان سکه‌دوزی که شامل سرپوش‌ها و چند پیشانی‌بند هستند، با تزئینات دیگری همچون پولک‌دوزی و منجوق‌دوزی، نواردوزی، نصب نگین و مهره همراه هستند که با آرایش جامگان دوره روکوکو با تزئینات باشکوه و پر زرق‌وبرق و گل‌دوزی‌های طلایی و نقره‌ای، همخوانی دارند. احتمالاً تأثیر غرب بر افزایش تزئینات و تالُلُو بخشیدن به جامگان درباریان، اشراف و سپس عامه مردم ایران از عصر صفوی به بعد بی‌تأثیر نبوده است.

در سند موجود در مرکز اسناد و کتابخانه ملی ایران که در سال ۱۳۱۰ش منتشر شده، سکه‌های سوراخ شده و دسته‌دار و شکسته فاقد اعتبار معرفی شده‌اند (شکل ۲۷). احتمالاً با این اعلان و بی‌اعتبار شمردن بخش زیادی از سکه‌ها، زمینه مساعدی برای کاربرد این نوع سکه‌ها در صنایع دستی از جمله هنر سکه‌دوزی فراهم شده و سکه‌های زیادی برای تزئین جامگان به کار برده شده‌اند.



شکل ۲۷- سند شماره 0022-045597-240 NLAI سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (URL2)

درعین حال با استناد به نمونه‌های موجود، مشخص است که کاربرد سکه‌دوزی در جامگان زنان ایرانی از اواسط دوره پهلوی رو به افول گذاشته است. این امر با رواج صنعت مد در ایران، راه‌اندازی خیاط‌خانه‌های مختلف که عموماً متأثر از جریان‌های هنر غرب بودند، سهولت در تهیه ابزارهای دوخت و تزئین لباس، شکل‌گیری دوخت‌های متنوع و تزئینات جدید و ارزان و سبک وزن، بر کاهش کاربرد تزئینات سنتی جامگان از جمله سکه‌دوزی ارتباط مستقیم دارد. عوامل دیگری که از نیمه عصر پهلوی، کاربرد سکه را در تزئین جامگان کاهش داد، سنگینی وزن جامگان سکه‌دوزی و همچنین پایین آمدن ارزش ریالی سکه‌های نیکل بوده است. این نکته را می‌توان از جهت نصب سکه‌ها بر روی لباس دریافت. در اغلب جامگان، سکه‌ها از طرفی که ارزش سکه و قیمت آن نوشته شده، روی لباس دوخته شده‌اند تا نشانگر ارزش بالای آن در دید مخاطبان باشند (شکل‌های ۱ تا ۱۳). با پایین آمدن ارزش ریالی سکه‌های نیکل به‌ویژه سکه‌های سوراخ شده و دسته‌دار، از اهمیت جامگان سکه‌دوزی که روزگاری به‌عنوان بخشی از دارایی خانواده‌های ایرانی به شمار می‌آمد، کاسته شد و به‌تدریج کاربرد آن منسوخ گردید.

پیشنهادهای

با استناد به یافته‌های پژوهش، موارد ذیل جهت بهبود و یا شناخت وضعیت هنرهای صناعی مرتبط با پوشاک زنان پیشنهاد می‌شود:

۱. شناسایی آثار تاریخی موجود در آرشیو موزه‌ها و مجموعه‌های هنری معتبر داخل و خارج از کشور

که آثار مرتبط با فرهنگ و هنرهای صناعی به‌ویژه منسوجات در اختیار می‌گذارند. این آثار عمدتاً کمتر شناخته‌شده‌اند و به دلیل گذشت زمان دچار آسیب و فرسایش شده و در معرض نابودی هستند. لذا تعجیل در شناسایی این آثار دوچندان اهمیت می‌یابد.

۲. تشکیل کارگاه‌های هنرهای صناعی وابسته به منسوجات و به‌ویژه پوشاک زنان جهت به‌روزرسانی و احیای هنرهای ناشناخته و یا در معرض فراموشی و مطالعه نکات قوت و ضعف مراحل تولید آثار از مبدأ تا مرحله فروش.

۳. به‌روزرسانی و کاربرد عناصر تزئینی پوشاک اصیل ایرانی از جمله سکه‌دوزی در عرصه مد و پوشاک ضمن در نظر داشتن طبقات اجتماعی، کاربرد، جنسیت و ویژگی‌های مخاطب امروزی.

۴. مطالعه تطبیقی کیفیت منسوجات و الحاقات تزئینی پوشاک ایران از جمله سکه‌دوزی با دیگر سرزمین‌ها که از این هنر استفاده کرده و یا با ایران تعاملات فرهنگی اقتصادی هنری داشته‌اند.

۵. شناسایی موقعیت‌های راهبردی به‌منظور به‌روزرسانی و احیای هنرهای سنتی و منسوجات در عرصه بازار پوشاک زنان.

نتیجه‌گیری

در گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی تعداد قابل‌توجهی جامگان سکه‌دوزی شده از دوره‌های تاریخی مختلف نگهداری می‌شود که اغلب متعلق به زنان طبقات ممتاز جامعه و شامل سکه‌هایی با ارزش تاریخی و ریالی هستند. از میان این جامگان، سیزده مورد با وضعیت مناسب و قابل‌بررسی و دارای تاریخ قطعی منسوب به دوره زمانی مشخص از عصر صفوی تا پهلوی موجود است که در این پژوهش وضعیت آنها از حیث نوع پوشاک، کیفیت و ارزش سکه‌ها، چگونگی نصب و دوخت سکه‌ها بر روی جامگان، نوع مراسم و کاربردی آنها مورد مطالعه قرار گرفت.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که این آثار جامگانی از نوع سرپوش، پیشانی‌بند، جلیقه و پیراهن هستند که با تنوعی از سکه‌های تاریخی که با دست و یا توسط ماشین ضرب شده (سکه ماشینی) شناخته می‌شوند. بعضی از این جامگان، پوشیده از سکه با ارزش ریالی مختلف هستند و بعضی فقط از یک نمونه سکه به تعداد زیادی استفاده شده است. سکه‌ها از حیث تاریخی متعلق به دوران صفوی، افشار، زند و پهلوی هستند و لیکن اغلب با زمان تولید جامگان خود مطابقت ندارند. این نکته نشان‌دهنده این است که جامگان سکه‌دوزی از نسلی به نسل دیگر به‌عنوان سرمایه‌ای ارزشمند در قالب ارثیه و یا جهیزیه راه یافته و برخی سکه‌ها به‌تدریج بر روی آنها نصب شده‌اند.

در چیدمان سکه‌ها بر روی جامگان، آنجا که از نوع دوخت/نصب مشترکی برخوردارند و به دوره تاریخی واحدی تعلق دارند، نظم خاصی دیده می‌شود. اما در مواردی که تنوع دوخت/نصب سکه‌ها بر روی یک جامه وجود دارد و گوناگونی سکه‌های تاریخی مشهود است، نظم دچار خدشه شده و کمتر رعایت شده است.

نکته دیگر آن که هنر سکه‌دوزی در دوره صفویه مرسوم بوده و تا عصر پهلوی به‌عنوان تزیینی رایج و تشریفاتی بر روی پوشاک تداوم داشته است. در بعضی جامگان، سکه‌ها ردیفی و در بعضی سکه‌ها جدا از هم دوخته شده و از نظم خاصی برخوردار نیستند. سکه‌های نقره که بیشتر در سرپوش‌ها دیده می‌شوند، دارای شعارهای دینی به زبان عربی و خط فارسی (نستعلیق) هستند. به نظر می‌رسد بعضی از این سرپوش‌ها به‌عنوان ارثیه‌ای گران‌بها به دختر خانواده رسیده است.

در خصوص ارتباط جامگان سکه‌دوزی با جامعه ایران، آنچه محرز است این نوع جامگان بیشتر به طبقات اجتماعی ممتاز تعلق داشته و بیش از همه به‌عنوان بخشی از دارایی و اندوخته مالی زنان به شمار می‌آمده است، آن‌چنان که زنان ایرانی در گذر زمان با انتقال این جامگان به نسل‌های پس از خود و اضافه کردن سکه‌هایی دیگر به این جامگان، از آن ضمن استفاده در مراسم خاص، جهت پس انداز و افزایش اندوخته خود بهره می‌بردند. تنوع تاریخی کاربرد سکه‌ها (از عصر صفوی تا پهلوی) در یک جامه و تفاوت در نوع دوخت آن‌ها در نمونه‌های مورد مطالعه این پژوهش، گواهی است بر این نکته که جامگان سکه‌دوزی به‌عنوان سرمایه‌ای فرهنگی و مادی از نسلی به نسل دیگر منتقل شده و سبب تداوم این گونه پوشش در ادوار مختلف گردیده است. کاربرد جامگان سکه‌دوزی در اواسط عصر پهلوی با بی‌ارزش شدن سکه‌های سوراخ شده یا دسته‌دار و با رواج صنعت مد و رونق تزیینات جدید و پرکاربرد در جامگان، دچار افول شده و به تدریج از اهمیت آن کاسته شد.

فهرست منابع

- افتخاری، یوسف. سکه‌شناسی شاهان افشار. تهران: پازینه، ۱۳۹۴.
- اکبرزاده رباط، راضیه. سیری در لباس‌های سکه‌دوزی. مشهد: رنگین کتاب، ۱۴۰۲.
- امیدی، ناهید. دیده و دل و دست. مشهد: شرکت به نشر، ۱۳۸۲.
- امینی، امین. سکه‌های ایران قبل از اسلام. تهران: پازینه، ۱۳۹۵.
- آقا حسین شیرازی، ابوالقاسم. پوشاک زنان ایران از آغاز تا امروز. تهران: اوستا فراهانی، ۱۳۸۱.
- بیکر، پاتریشیا. منسوجات اسلامی. ترجمه مهناز شایسته‌فر. چاپ اول. تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی،

۱۳۸۵.

جلالی، میثم. گنجینه: مجموعه مقالات معرفی آثار موزه‌ای آستان قدس رضوی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۳.

جهانگیرفر، میلاد. موزه در ایران. ویراستار محمود عزیزی. تهران: سمیرا، ۱۳۹۱.

حق‌صفت، عبدالعزیز. دوروی سکه. تهران: سی‌بال هنر، ۱۳۸۶.

حق‌صفت، عبدالعزیز. سکه‌های ماشینی پهلوی: تهران: پازینه، ۱۳۸۹.

حق‌صفت، عبدالعزیز. یادبودهای مناسبتی ملی و مذهبی ژتون‌ها و یادگارهای کلکسیون. تهران: دایره چهار رنگ، ۱۴۰۲.

سامانی، سارا و میلاد سامانی. تاریخ پارچه و لباس ایران و جهان. تهران: هنگام هنر، ۱۴۰۰.

سرافراز، علی‌اکبر و فریدون آورزمانی. سکه‌های ایران از آغاز تا دوره زندیه. تهران: سازمان سمت، ۱۳۷۹.

سلطانی، محمدعلی. جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان. بی‌جا: مؤسسه فرهنگی نشر سها، ۱۳۷۴.

سید صدر، سید ابوالقاسم. دایرةالمعارف هنرهای صنایع‌دستی و حرف مربوط به آن. تهران: سیمای دانش، ۱۳۸۶.

شریعت‌پناهی، سید حسام‌الدین. اروپایی‌ها و لباس ایرانیان. تهران: قومس، ۱۳۷۲.

شهبازی فراهانی، داریوش. تاریخ سکه (دوره قاجار). تهران: پلیکان، ۱۳۷۸.

ضیاءپور، جلیل. پوشاک ایل‌ها، چادر نشینان و روستائیان ایران. تهران: وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۴۶.

غیبی، مهرآسا. هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی. تهران: هیرمند، ۱۳۸۷.

قپانداران، وجیهه. تاریخ پوشاک ایرانیان. قم: مهر بیکران، ۱۳۸۹.

محمودی سیف، معصومه. نشانه‌شناسی در پوشاک زنان ترک و کرد در ایران. تهران: بی‌نا، ۱۳۹۵.

ملکزاده بیانی، ملکه. تاریخ سکه از قدیمی‌ترین ازمه تا دوره اشکانیان. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۳۹.

موسوی، سید مهدی. سکه‌های ماشینی قاجار. تهران: پازینه، ۱۳۹۳.

مهدی‌زاده، جعفر. تعیین ارزش فعلی مسکوکات قدیمی. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۸۶.

URL 1: <https://museum.razavi.ir> [access date: 2026.01.05]

URL 2: <https://www.nlai.ir> [access date: 2026.01.05]

Transliterated Bibliography

Akbarzādih Rubāt, Rāziyih. *Siyri dar Libās-hā-yi Sikihdūzi*. Mashhad: Rangin Kitāb, 2023/1402.

Amīnī, Amīn. *Sikihhā-yi Irān Qabl az Islām*. Tehran: Pāzinīh, 2016/1395.

Āqā Ḥusayn-i Shīrāzi, Abū al-Qāsim. *Pūshāk-i Zanān-i Irān az Āghāz tā Imrūz*. Tehran: Avistā Farāhāni,

2002/1381.

Baker, Patricia. *Mansūjāt Islāmī. translated by* Mahnāz Shāyistihfar. Chāp-i Awwal. Tehran: Muasisih-yi Muṭālī‘āt-i Hunar Islāmī, 2006/1385.

Ghiybi, Mihrāsā. *Hasht Hizār Sāl Tārikh Pūshāk Aqvām Irānī*. Tehran: Hirmand, 2008 /1387.

Ḥaqqṣifat, ‘Abd al-‘Aziz. *Dū Rūy Sikih*. Tehran: Si Bāl Hunar, 2007/1386.

Ḥaqqṣifat, ‘Abd al-‘Aziz. *Yādbūd-hā-yi Munāsibati Millī va Mazhabī Zhitūn-hā va Yādigār-hā-yi Kuliksiyūnī*. Tehran: Dāyirah Chāhār Rang, 2023/1402.

Ḥaqqṣifat, ‘Abd al-‘Aziz. *Sikih-hā-yi Māshinī Pahlavī*. Tehran: Pāzinīh, 2010/1389.

İftikhārī, Yusūf. *Sikishshināsī Shāhān Afshār*. Tehran: Pāzinīh, 2015/1394.

Jahāngīrfar, Milād. *Mūzah dar Irān*. ed. Maḥmūd ‘Azizī. Tehran: Samīrā, 2012/1391.

Jalālī, Miytham. *Ganjinih: Majmū‘ah Maqālāt Mu‘arifi Āsār Mūzah-i Asnād-i Āstān-i Quds-i Razavī*. Mashhad: Bunyād-i Pazhūhishhāy Islāmī, 2014/1393.

Mahdizādiḥ, Ja‘far. *Ta‘īyn Arzish Fi‘lī Maskūkāt Qadīmī*. Tehran: Pazhūhishkadiḥ Pūli va Bānkī, 2007/1386.

Malikzādiḥ Bayāti, Malakiḥ. *Tārikh Sikih az Qadimītarin Azmanih tā Dūrih-yi Ashkāniyān*. Tehran: University of Tehran, 1960/1339.

Muḥammadī Siyf, Ma‘šūmah. *Nishānihshināsī dar Pūshāk Zanān Turk va Kurd dar Irān*. Tehran: s.n. 2016/1395.

Mūsavi, Sayyid Mahdī. *Sikih-hā-yi Māshinī Qājār*. Tehran: Pāzinīh, 2014/1393.

Qapāndārān, Vajīh. *Tārikh Pūshāk Irāniyān*. Qum: Mihr Bīkarān, 2010/1389.

Sāmānī, Sāra va Milād Sāmānī. *Tārikh Pārchiḥ va Libās Irān va Jahān*. Tehran: Hingām Hunar, 2021/1400.

Sarafraz, ‘Alī Akbar va Firiydūn Āvarzamānī. *Sikih-hā-yi Irān az Āghāz tā Dūrih Zadiyih*. Tehran: Sāzimān Samt, 2000/1379.

Sayyid Ṣadr, Sayyid Abū al-Qāsim. *Dā‘ira al-Ma‘ārif Hunar-hā-yi Ṣanāy‘ Dastī va Hīraf Marbūt bi ‘ān*. Tehran: Simā-yi Dānish, 2008/1386.

Shahbāzī Farāhānī, Dāryūsh. *Tārikh Sikih (Davrah-yi Qājār)*. Tehran: Pilikān, 1999/1378.

Sharī‘at Panāhī, Sayyid Hisām al-Dīn. *Urūpāyī-hā va Libās Irāniyān*. Tehran: Qumis, 1994/1372.

Sulṭānī, Muḥammad ‘Alī. *Jughrāfiyā‘ī Tārikhī-i va Tārikh Mufaṣṣal* Kirmānshāhān. S.l. Mū‘assisah-yi Farhangī Nashr Sahā, 1995/1374.

Umīdī, Nāhīd. *Dīdih va Dil va Dast*. Mashhad: Shirkat bih Nashr, 2003/1382.

Žiyā pūr, Jalīl. *Pūshāk Ilhā, Chādurnishīnān va Rūstāiyān Irān*. Tehran: Vizārat Farhang va Hunar, 1968/1346.